

AKOB

AKDENİZ OPERA VE BALE KULÜBÜ KÜLTÜR ~ SANAT DERGİSİ

**OPERADA
CAM TAVAN**

SAĞLAM BİR
BEYİN EGZERSİZİ:

MÜZİK

**CAHİT
BERKAY**

VE YEŞİLÇAM
FİLM MÜZİKLERİ
KONSERİ

LİZBON ŞEHRİNİN
ULUSAL TİYATROSU

**TEATRO
NACIONAL
DE SÃO
CARLOS**

STEFAN
ZWEIG'İN
ÇÖKÜŞÜ

ÇUKUROVA DEVLET SENFONİ ORKESTRASI
**MUSSORGSKI, MOZART,
ÇAYKOVSKI**
KONSERİ

LİZBON ŞEHRİNİN ULUSAL TİYATROSU TEATRO NACIONAL DE SÃO CARLOS

Ömer Eğecioğlu
Santa Barbara, CA, ABD
omer@cs.ucsb.edu

Portekiz, opera denince akla gelen ülkelerden biri değil. Bu ülkenin sanat müziği geleneği İtalyan ve kısmen de İspanyol kültürüne dayanıyor. Portekiz'e özgün klasik müzik geleneğinin ilk adımları ancak 18. yüzyılın başında atılmış, o tarihten itibaren gelişmiş.

18. yüzyılın sonunda Lizbon şehrinin kültür sarayı olarak inşa edilen **Teatro Nacional de São Carlos** günümüzde hem operaya hem de Portekiz Ulusal Orkestrası'na (Orquestra Sinfónica Portuguesa) ve Portekiz Ulusal Balesi'ne (Companhia Nacional de Bailado) ev sahipliği yapıyor. Lizbon'un Chiado adlı tarihi mahallesinde

bulunan, Lizbon'a has sarı renkli tiyatro binasının ön cephesi Milano'daki ünlü **La Scala**'ya benzerliğiyle dikkati çekiyor.

2019'un Eylül ayında **Teatro Nacional de São Carlos**'u ziyaret etme şansına kavuştum. Bu sayede hem bu güzel opera evini gezip gördüm, hem de Portekiz'de klasik müzik geleneğinin nasıl başladığı, ülkenin opera tarihi ve Portekizli opera bestecileri hakkında az da olsa bilgi edindim. Bu yazımda amacım, siz AKOB okurlarıyla bu konuları paylaşmak olacak.

PORTEKİZ'DE OPERA

18. yüzyıl Portekiz'inde opera, kraliyet ailesinin himayesinde gelişti. Portekiz'e özgün müzik kültürünün teşviki 1707'de Kral V. João'nun başa geçmesiyle başladı. 1707-50 yılları arası saltanat süren bu kral, Fransa kralı "Güneş Kral" XIV. Louis gibi "Portekizli Güneş Kral" olarak biliniyor.

Portekiz sarayındaki en ünlü müzisyen, 1719'da Roma'dan Lizbon'a gelip saray şapelinin başına getirilen ve günümüzde daha çok beş yüzü aşkın harpiskord sonatı ile tanıdığımız Domenico Scarlatti'dir (1685-1757). V. João'dan sonra tahta geçen Kral I. José ile müzik ve opera gelişti. Bu gelişim ve büyüme daha sonra Kraliçe I. Maria ile devam etti. Kral I. José, 18. yüzyılın ikinci yarısında ülkede bir dizi tiyatro binası yaptırdı. Bunlar Lizbon'daki Ribeira Sarayı'nda (The Royal Palace Theater), Ajuda ve Salvaterra de Magos'taki yazlık saraylardaki saray tiyatroları ile Lizbon'da Tagus Nehri kıyısında yapılan lüks opera salonu **Teatro dos Paços da Ribeira**'ydı. "Ópera do Tejo" olarak bilinen bu dev yapı Avrupa'nın en büyük opera salonuydu. Lizbon'da ayrıca Teatro do Bairro Alto ve Teatro do Salitre adlı tiyatrolar da öncelikle İtalyan operalarına yer verdiler. Bu devirde sarayın operaya büyük ilgisi olduğunu görüyoruz: Sadece Lizbon'un kuzey doğusundaki Salvaterra de Magos Sarayı'nda, 1761-76 arası, altmış aşkın opera sahnelendi. Bu sayı 1777-92 arası, parasal sıkıntılar nedeniyle yarıya indi.

18. yüzyılda Kral I. José ve daha sonra Kraliçe I. Maria'nın saltanatı sürecinde Lizbon'da seslendirilen operalar Avrupa'nın herhangi bir büyük kentinde gösterilenlerden farklı değildi. Her yerde olduğu gibi Portekiz'de de Jommelli, Paisiello, Guglielmi ve Cimarosa gibi günün popüler İtalyan bestecilerinin operaları revaçtaydı. Bu devirde João Cordeiro da Silva (1756-1808), João de Sousa Carvalho (1745-98), Jerónimo Francisco de Lima (1741-1822) gibi Portekizli besteciler İtalyan tarzı ama Portekizce operalar bestelediler.

Portekiz'de izlenen ilk Portekizce opera 1733'te Saray Tiyatrosunda gösterilen Antonio José da Silva adlı bestecinin *La Vida de Don Quichote de la Mancha* eseri idi. Daha sonra kurulan Teatro Nacional de São Carlos'ta gösterilen ilk Portekizce opera ise 1794 yılında António Leal Moreira'nın (1758-1819) *A Vingança da Cigana* adlı eseri oldu.

MARCOS PORTUGAL

Portekiz operasının babası sayılan besteci Marcos Portugal'dır (1762-1830). 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında kazandığı hatırı sayılır ün, bu sanatçıyı en tanınmış Portekizli besteci kılıyor. Kendisi ilk eğitimini Lizbon'da aldıktan sonra uzun seneler Portekiz Kralı VI. João'nun hizmetinde çalıştı ve bu süre içinde kırktan fazla opera besteledi.

1780'lerde bestelediği tek perdelik komediler ve üç de Portekizce operadan sonra sekiz sene İtalya'da yaşayan besteci burada, özellikle Floransa'da ve Venedik'te gösterilen komik operalarıyla "Marco Portogallo" adı altında büyük başarı kazandı. Eserleri günümüzde uluslararası repertuvarda yer almıyor. Zamanında ün kazanan eserleri arasında şunlar var: *La confusione della*

Lizbon Ulusal Tiyatrosu Teatro Nacional de São Carlos'un ön cephesi ve meydanı.

Lizbon'un operası Teatro Nacional de São Carlos'un ön cephesinin 1878 yılında görünümü.

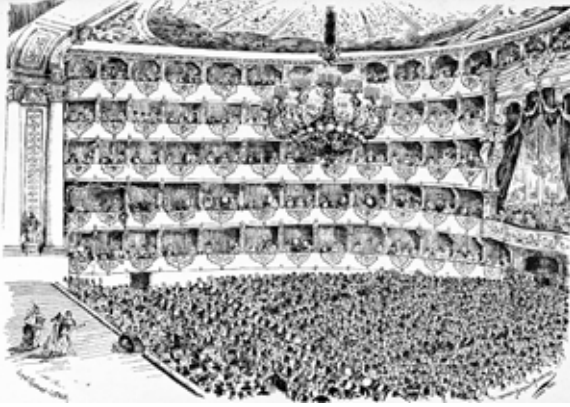
somiglianza (1793), *Demofoonte* (1794), *La Donna di genio volubile* (1796) ve *Le Donne Cambiate (As Damas Trocadas)* (1797). İlginç bir nokta da 1799'da Venedik'te *Figaro'nun Düğünü (La pazzo giornata, ovvero Il matrimonio di Figaro)* adlı operasının sahnelenmiş olması. Bu opera Beaumarchais'nin eserine dayalı, Mozart'ın çok sevilen *Figaro'nun Düğünü* (1786) operasının bir başka adaptasyonuydu.

Marcos Portugal, İtalya'dan Lizbon'a döndükten sonra Teatro Nacional de São Carlos'un sanat yönetmeni oldu. Burada aralarında *La morte di Semiramide* ve *La morte di Mitridate* adlı tarihi operaların yer aldığı bir düzine "opera seria" türünde eser besteledi. 1807'de Portekiz'in Napolyon'un orduları tarafından işgalinden sonra, Portekiz başkentini Rio de Janeiro'ya taşıyan Kraliyet Ailesi'nin emrinde çalışmak üzere, 1811'de Brezilya'ya gitti. Burada daha çok dini yapıtlar üzerine çalışan besteci, Kraliyet Ailesi ile Portekiz'e geri dönmeyerek 1830 yılında Brezilya vatandaşı olarak Rio de Janeiro'da öldü.

KISA TARİHİ

Tagus Nehri kıyısında Kral I. José tarafından yaptırılan dev Ópera do Tejo, 31 Mart 1755 tarihinde Napoli doğumlu olup Lizbon'a yerleşerek orada ün kazanan besteci David Perez'in *Alessandro nell'Indie* adlı operası ile açıldı. Ne yazık ki hizmete girişinden sadece yedi ay sonra bu muhteşem tiyatro, 1755'in korkunç Lizbon Depremi ve ardından gelen tsunami sonucu şehrin büyük bir kısmıyla beraber harabe haline geldi.

1755 Büyük Lizbon Depremi'nden sonra sekiz sene boyunca ülkede opera yoktu. Sahne sanatları tekrar başladığında ise sadece saray

1882 yılında Teatro Nacional de São Carlos'ta bir gösteri

Teatro Nacional de São Carlos'un 30 Haziran 1793 tarihli açılış programının duyurusu.

tiyatrolarında ve çok daha kısıtlı bir şekilde devam etti. Bu saray tiyatroları da parasızlıktan 1792'de kapandı.

Teatro Nacional de São Carlos, yerle bir olan Ópera do Tejo'nun yerini almak üzere yapıldı. Yeni tiyatronun yapılmasından önce Portekiz'de opera Kraliyet Ailesi tarafından destekleniyordu. Gerçekleştirilen bu proje ile zamanın popüler İtalyan operalarının Lizbon'a getirilmesi mümkün olacaktı. Finansmanı ise şehrin zenginleri tarafından karşılandı bunlar -İtalyan usulü, aralarında para topladılar.

Yapının mimarı Portekizli José da Costa e Silva, 18. yüzyılda İtalya'da Milano'nun ünlü La Scala'sının tasarımını yapan mimarlarla çalışmıştı. 8 Aralık 1792 tarihinde başlayan inşaat yedi aydan daha az bir zaman içinde tamamlandı. Tiyatro, 30 Haziran 1793 akşamı hizmete girdi. Açılış akşamında Domenico Cimarosa'nın *La ballerina amante* operası seslendirildi. Bu operanın prömiyeri 1782'de Napoli'de yapılmıştı. Portekiz'de kadın sanatçıların sahnede yer alması 1771'de yasaklanmış olduğundan aktörler erkeklerden oluşuyor, soprano rolleri ise kastratolar tarafından seslendiriliyordu.

İki perdelik operanın perde arasında Gaetano Gioia'nın *Felicia lusitana* ve *Gli dispetti amorosi* baleleri oynandı. İlk akşam, izleyiciler arasında kraliyet locasında Portekiz Kraliçesi I. Maria bulunmaktaydı. Maria, 1777-1816 yılları arası Portekiz Kraliçesi ve Brezilya Hükümdarı olarak saltanat sürdü. Kendisi Portekiz'de "Dindar Maria," Brezilya'da ise "Deli Maria" olarak biliniyor.

Opera binası Lizbon'un ilk neo-klasik yapısı olarak kabul ediliyor. Yapının sadece ön cephe dekorasyonu var, buna neden de büyük depremden sonra çıkarılan inşaat kuralları diğer cephelerin dekorasyonuna izin vermemiş. Tiyatronun bu cephesi Milano'nun ünlü La Scala'sı örnek alınarak yapılmış. Lizbon'a özel sarı rengin hakim olduğu dış dekorasyonlar basit, ama zarif. Önündeki alanda kafeler ve restoranlar yer alıyor. Yaz akşamları bu alanda verilen açık hava konserleri var. 19. yüzyılın başında Portekiz Kraliyet Ailesi'nin Napolyon'un işgalinden kaçarak Brezilya'ya gitmesinden sonra Teatro Nacional de São Carlos, Rio de Janeiro'da yapılan Teatro Nacional'a da örnek olmuş.

İç planı ise Napoli'nin 1816'da yanan eski San Carlo (Teatro di San Carlo) Opera Binası'ndan alınmış. İç dekorasyonu barok görümlü; altın yıldızlı ahşap. Bu dekorasyonlar neo-klasik dış cephesinin yalın görünümüne kontrast yapıyor.

Tiyatronun orijinal adı Real Theatro de São Carlos (São Carlos Kraliyet Tiyatrosu), günümüzdeki adı ise Teatro Nacional de São Carlos (São Carlos Ulusal Tiyatrosu). İspanyol doğumlu olup çocuk yaşında Portekiz'e gelin gelen Prenses Carlotta Joaquina'ya ithafen tiyatronun adı, Charlotte'a karşılık gelen erkek ismi, Carlos olarak verilmiş.

DIŞ VE İÇ MİMARİSİ

Beş katlı tiyatrodaki, iki balkon ve bir galeri var. Sahnenin iki yanında büyük sütunlar yükseliyor. Parter klasik tarzda at nalı şeklinde. Kraliyet locası baştan aşağı altın kaplamalarla ve kristal avizelerle süslü.

Salon ilk yapıldığında parterde koltuk yoktu, buradaki izleyiciler ayakta durmak zorundaydılar. Bu o zamanların genel eğilimi miydi yoksa daha tiyatronun inşaatı en ufak detayına kadar bitmemişti de o nedenle mi, belli değil. Orkestra çukuru günümüzdeki gibi değil, bir de tavan tamamen değişti. Orijinal tavan gece göğü ve serpilmiş yıldızlardan oluşuyordu ama zamanla aydınlatma için kullanılan mumların çıkardığı isle hasara uğrayıp bozuldu. 19. yüzyılda tekrar boyanan tavan yıldızlar yerine geometrik figürler kullanılarak süslendi.

Tiyatronun perdesine gelince; 1888 yılından sonra Portekiz'deki bütün sahneler ateşe dayanıklı perdeler takılması zorunlu kılındı. Bu cins perdeler günümüzde bile "demir perde" deniyor. Bu zorunluluğun nedeni, Portekiz'in kuzeyindeki Porto şehrindeki Baquet tiyatrosunda, 20 Mart 1888'de perdenin ateş almasıyla başlayan yangında 120 kişinin hayatını kaybetmesiydi. Buna benzer tehlikelere karşı tedbir olarak düşünülmüştü "demir perde". Bu nedenle, Teatro Nacional de São Carlos'ta diğer sahnelerden alışık olduğumuz nitelikte resimlenmiş bir perde yok.

Localardaki arka koltuklar sahneyi sadece kısmi görüyor. Toplam koltuk sayısı bunları sayıp saymayacağımıza göre değişiyor haliyle. Resmi sayı 1148 koltuk.

Salonun akustiği mükemmel. Döşemeler ahşap. Kristal avizeler Portekiz yapımı. Portekizlilerin en övündüğü noktalardan biri tiyatronun salonlarını ve koridorlarını kaplayan mavi tonlu halıların hepsinin tiyatroya özel olarak Portekiz'de, Beiriz köyünde dokunmuş olması.

Aydınlatma için kullanılan mumların yarattığı isi dışarı atmak ve hava dolaşımı sağlamak amacıyla loca kapılarının üst tarafındaki küçük vasistaslar konulmuş.

Sahne 18. yüzyıldan kalma, orijinal halini koruyor. Sahne arkası ise 1990 yılında genişletilerek modernleştirilmiş, bugünkü dev haline gelmiş. Buradaki depolarda eski sezonlarda Lizbon'da sahnelenmiş çok sayıda operanın dekorları muhafaza edilmekte. Gök gürültüsü, rüzgâr ve yağmur sesi çıkaran eski makinalar da sahne arkasında saklanıyor. Bu antik ses efekti aletleri günümüzde de ara sıra kullanılıyor.

Kraliyet Salonu (Noble Salon) adı verilen kuyruklu piyanolu bir yan salon özel konserlere, koro çalışmalarına ve oda müziğine ayrılmış. Burada da yeri kaplayan dev halının altında tiyatronun orijinal ahşap döşemesi var. Kraliyet Salonu'na ek olarak operanın foyerinde de küçük konserler veriliyor.

REPERTUVAR

Operanın 1793-94 sezonunda, açılış gecesi seslendirilen *La ballerina amante*'ye ek olarak Cimarosa'dan iki opera daha, Pietro Alessandro Guglielmi, Guiseppe Sarti ve Giovanni Paisiello'dan ikişer opera, Napoliten besteci Silvestre Palma'nın bir operası ve António Leal Moreira'nın Portekizce operası *Saloia Namorada* seslendirildi. Yarım yüzyıl sonraki opera repertuarı daha çok tanınan yapıtlardan oluşuyor: 1850-51 sezonunda şu operaları buluyoruz: *Beatrice di Tenda*, *I puritani* (Bellini), *Ernani*, *Luisa Miller*, *I due Foscari* (Verdi), *Semiramide*, *L'italiana in Algeri* (Rossini), *Fausta*, *La Favorite*, *L'elisir d'amore* (Donizetti), *Fingal* (Coppola). Bu sezon toplam gösteri sayısı yüzün üzerinde olduğu için São Carlos'ta her birkaç akşamda bir opera izlenebildiği anlaşılıyor.

Bu arada Kral I. Luís (1838-89) Portekiz'de 1877'de başlayan ilk telefon servisi çalışmalarını çok iyi değerlendirmiş benziyor; kendisi operaya gelemediği zamanlarda Teatro Nacional de São Carlos'tan saraya çekirilen telefon bağlantısı ile gösterileri canlı dinliyormuş.

Günümüzde Teatro Nacional de São Carlos'ta gösterilen eserler klasik repertuvardan modern eserlere kadar geniş bir yelpaze oluşturuyor. 2019-2020 sezonunda yer alan operalar şöyle: *La Forza del Destino* (Verdi), *Orfeo ed Euridice* (Gluck), *Maria Stuarda* (Donizetti), *Die Walküre* (Wagner), *Trilogia das Barcas* (Santos), *La Bohème* (Puccini), *Le Comte Ory* (Rossini). Bunlardan *Trilogia das Barcas*, Portekizli besteci Joly Braga Santos'un (1924-1988) üç operasından biri. Portekizce olan metin 6. yüzyıl başında yaşayan şair Gil Vicente'nin üç oyunu temel alınarak yazılmış. Zamanın

Sahneden kraliyet locasına doğru bakış.

Kraliyet locasındaki neo-klasik sütunlar, altın kaplamalar ve Portekiz yapımı kristal avizeler.

Kraliyet locasından sahneye doğru balkondaki localara bakış.

Sahne arkasında korunan opera dekorları.

toplumunda kimin cennete kimin cehenneme gideceği üzerine kurulmuş bu oyunlar da devrin toplumsal eleştirisi olarak kabul ediliyor.

Teatro Nacional de São Carlos, 1828-34 yılları arası iç savaş nedeniyle kapalı kaldı. 1934-40 arası da tamir için kapalıydı. Tiyatronun yer aldığı Lizbon'un Chiado semti 1985 yılında çıkan bir

Teatro Nacional de São Carlos'un koridorlarını süsleyen Portekiz yapımı kristal avizeler.

yangında büyük hasar görürken bina komşu yapılar ile arasındaki mesafe sayesinde yanmaktan kurtuldu. 1946'da devlet kontrolü altına giren tiyatro, günümüzde İtalya dışındaki en güzel İtalyan tarzı opera salonları arasında kabul ediliyor.

ÇOCUKLAR VE PORTEKİZ OPERASI

2019 Eylül ayının sonunda opera salonunu ziyaret ettiğimiz günlerde Verdi'nin *La forza del destino*'su için hazırlıklar yapılıyordu.

Rehberimiz olarak bize Teatro Nacional de São Carlos kompleksini gezdiren Maria Gil, Portekiz Kültür Bakanlığı için çalışıyor. Hedefi genç öğrencilere opera sanatını tanıtmak. Portekiz'in dört bir tarafındaki okullarla iş birliği yaparak okul gezileri düzenliyor ve öğrencileri Teatro Nacional de São Carlos'a getiriyor. Tiyatro binasını gezdirip tanıttıktan sonra onların bir de gösteriye gelmesini sağlamaya çalışıyor. Maria'ya göre operaya ilk kez gelen öğrenciler sıkılıp yorulmamalı, aksi halde bir daha hiç gelmeyebilirler. Önemli olan onlarda merak uyanmasını sağlamak.

Kendisi öğrencileri sadece opera değil senfonik müzik dinletileri için getirmeye, gençleri bu sanatla da tanıştırmaya çalışıyor. Bunun için sanat yönetmenleri ile arasının iyi olması gerekiyor elbette. Yapmaya uğraştığı bir başka şey öğrencileri kostümlü provalara getirebilmek. Gayretleri ile geçmişte bazı sanat yönetmenlerinin çocuklar için özel bir saatlik kısa operalar sahnelediği bile olmuş.

Bu arada Maria, 2002-07 yılları arası Portekiz Ulusal Bale'sinin sanat yönetmeni olarak çalışan Mehmet Balkan'ı çok iyi hatırlıyor.

CALLAS VE LİSZT TEATRO NACIONAL DE SÃO CARLOS'TA

Teatro Nacional de São Carlos'un, Maria Callas ile ilgili fantastik bir olayda da rolü var. Ünlü soprano, *La Traviata*'da Violetta rolünü Lizbon'da bu sahnede iki kez, 27 ve 30 Mart 1958 tarihlerinde seslendirmişti.

Callas'tan başka Lizbon'da Violetta'yı seslendirmiş dünyaca ünlü soprano da yok değil: Renata Tebaldi (1950), Virginia Zeani (1957), Renata Scotto (1968) ve Joan Sutherland (1974) bunların arasında en önde gelenler. Ama Callas'ın 27 Mart 1958 tarihli Violetta'sı opera severlerin – belki de opera fanatiklerinin demek daha doğru olacak – arasında efsane statüsü kazanmış, opera tarihinde kendine özel bir yer edinmiş. Doğru veya yanlış, Callas'ın bu performansı “olabilecek en iyi *La Traviata*” sıfatıyla ve “Lizbon Traviata” adı altında biliniyor. Genç İspanyol tenor Alfredo Kraus ve bariton Mario Sereni'nin de yer aldığı akşam, Portekiz Ulusal Orkestrası'nı (Orquestra Sinfónica Nacional) Franco Ghione yönetiyordu. 27 Mart 1958 performansı öyle ün kazanmış ki, Amerikan oyun yazarı Terence McNally's oyunu “The Lisbon Traviata” (1989), opera düşkünlerini baş karakter yaparken Callas'ın bu performansını ana konu olarak kullanıyor.

27 Mart akşamı Teatro Nacional de São Carlos'ta izinsiz yapılan bir ses kaydının iki bin adet çıkarılan kopyası divanın hayranları tarafından kapışılarak kısa bir zamanda bitti ve koleksiyoncular tarafından çok aranan değerli bir kayıt haline geldi. Daha sonra EMI şirketi 1980'de ses kalitesi düşük olmasına rağmen bu performansı CD olarak piyasaya çıkardı. Neyse ki orijinal 27 Mart 1958 gösterimi Portekiz Ulusal Radyosu'ndan naklen yayınlanmıştı. Bu yayının radyo istasyonunda saklanan teypleri daha sonraki yıllarda kaliteli teyplere aktarıldı. Nihayet 1994'te dijital olarak temizlenip ses kalitesi ayarlandı. Günümüzde piyasadaki kayıtlar arasında en kalitelisi, MYTO Historical şirketi tarafından 2014'te çıkarılan set.

Franz Liszt'e gelince; ünlü piyanist 1844 sonu ve 1845 başında çıktığı İberya turunda önce İspanya'da Madrid, Cordoba, Seville, Cadiz gibi belli başlı şehirlerde konserler verdi. Bunun ardından Portekiz'e geçti. 15 Ocak ile 25 Şubat 1845 tarihleri arası Lizbon'daydı. Burada halka açık ve neredeyse yarısı hayır kurumları yararına olmak üzere dokuz konser verdi. Bu konserlere ev sahipliği yapan mekân Teatro Nacional de São Carlos'tu. Liszt ayrıca Kraliçenin huzurunda çaldı ve diğer soylular için birkaç özel konser verdi.

Sanatçı Portekiz'e 1844 Fransız Boisselot & Fils yapımı piyanosuyla gelmişti. Liszt'in bu piyanosunu Portekiz kraliçesi II. Maria satın aldı. Piyano günümüzde Lizbon *Museu da Música*'da sergileniyor.

KAYNAKLAR

Francisco da Fonseca Benevides, *O Real Theatro de S. Carlos de Lisboa*, Lizbon, 1902.

David John Cranmer, *Opera in Portugal 1793-1828: a study in repertoire and its spread*, Doktora tezi, University of London, 1997.

Nuno Miguel Marques, “*Champagne and Coca-Cola, the true story of the Lisbon Traviata*,” *Classical Voice News*, 22 Mart 2002.

Revista do Theatro de S. Carlos desde 1850 até á actualidade, Cilt I, Lizbon, 1879.